

SPORT TERMINLARINING SEMANTIK TURLARI VA ULARNING O‘ZBEK TILIDAGI IFODASI

Jo‘raqulova Mushtariy Abdumalik qizi

Tadqiqotchi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17341978>

Annotatsiya. Ushbu maqolada sport sohasida qo‘llaniladigan terminlarning semantik xususiyatlari, ularning o‘zbek tilidagi ifoda shakllari va ma‘no jihatdan farqlanishi tahlil qilinadi. Sport terminlari milliy til tizimiga qanday singdirilayotgani, tarjima jarayonida semantik o‘zgarishlarning qanday sodir bo‘lishi, shuningdek, terminlarning lingvistik va madaniy jihatlari yoritiladi. Tadqiqot o‘zbek tilshunosligida terminshunoslikning sport yo‘nalishidagi yangi bosqichini aks ettirib, til taraqqiyotidagi global ta’sirlarni ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: sport terminologiyasi, semantika, sinonimiya, leksik tizim, tarjima, o‘zlashtirish, lingvokulturologiya.

Kirish: So‘nggi o‘n yilliklarda O‘zbekistonda sport sohasi jadal rivojlanib, xalqaro maydonda katta yutuqlarga erishmoqda. Shu bilan birga, sport tilining o‘zgarishi va boyishi ham tabiiy jarayon sifatida kechmoqda. Har bir yangi sport turi yoki texnika paydo bo‘lishi bilan unga tegishli terminologiya shakllanadi. Bu terminlar o‘zbek tilining leksik boyligiga kirib, u orqali sport madaniyatining rivojlanishiga turtki bo‘ladi.

Sport atamaları, asosan, ingliz, fransuz va rus tillaridan o‘zlashtirilgan bo‘lib, ularning ma‘no jihatdan moslashuvi, talaffuzi va grammatik shakllanishi o‘zbek tilining fonetik va morfologik qonuniyatlariga mos tarzda amalga oshadi. Masalan, “match”, “goal”, “offside” kabi so‘zlar dastlab tarjimasiz ishlatilgan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan ularning o‘zbekcha muqobillari paydo bo‘lgan: “o‘yin”, “gol”, “tashqarida o‘ynash holati” kabi.

Tilshunoslikda sport terminlarining semantik tahlili ularning ma‘nosini, qo‘llanish sohasini, sinonimik va antonimik munosabatlarini o‘rganadi. Chunki har bir termin orqasida nafaqat texnik ma‘no, balki ma‘lum bir madaniyat, sport an‘anasi, tarixiy kontekst yotadi. Shu bois sport leksikasi tildagi eng faol qatlamlardan biri bo‘lib, doimo yangilanib boradi.

Asosiy qism: Sport terminlarining semantik turlarini o‘rganish ularning ma‘no tuzilmasini anglash imkonini beradi. Ular asosan uch toifaga ajratiladi: birinchisi — umumlashtiruvchi terminlar, ikkinchisi — ixtisoslashgan terminlar, uchinchisi — metaforik terminlar.

Umumlashtiruvchi terminlarga “sportchi”, “musobaqa”, “mashg‘ulot”, “murabbiy” kabi tushunchalar kiradi. Ular sportning barcha turlariga xos bo‘lib, keng ma‘noda ishlatiladi.

Ixtisoslashgan terminlar esa muayyan sport turiga xos bo‘ladi: masalan, “servis” (tennisda), “penalti” (futbolda), “kluchok” (xokkeyda) kabi. Metaforik terminlar esa ko‘pincha obrazli ifoda shaklida bo‘ladi, masalan “oltin raund”, “temir musht”, “olovli zarba” singari iboralar sport jurnalistikasi tili orqali keng tarqalgan.

Sport terminlarining o‘zbek tiliga moslashuvi jarayonida semantik torayish yoki kengayish kuzatiladi. Masalan, ingliz tilidagi “coach” so‘zi aslida murabbiy, yo‘l-yo‘riq beruvchi, yo‘lovchilar tashuvchi arava ma‘nolariga ega bo‘lgan. Ammo o‘zbek tilida bu termin faqat sportdagi murabbiy ma‘nosida ishlatiladi — bu torayish holati hisoblanadi.

Aksincha, “rekord” soʻzi avval sport natijasini bildirgan boʻlsa, hozirda u har qanday yutuqni ifodalash uchun ishlatiladi, yaʼni semantik kengayish yuz bergan.

Sport terminlarining semantik tizimida sinonimiya hodisasi ham muhim oʻrin tutadi.

Masalan, “turnir” va “musobaqa”, “gʻalaba” va “yutuq”, “sportchi” va “atlet” soʻzlari maʼnodosh boʻlsa-da, ularning uslubiy qoʻllanish doirasi farqlanadi. “Turnir” rasmiyroq, “musobaqa” esa umumiyroq maʼnoda ishlatiladi. Shuningdek, “rekordchi” va “chempion” oʻrtasida maʼno farqi bor — birinchisi natijasi boʻyicha ajralib chiqqan sportchini bildirsa, ikkinchisi musobaqaning gʻolibini anglatadi.

Tarjima jarayonida sport terminlarining maʼnosi toʻliq saqlanishi uchun ularni milliy madaniyatga moslashtirish talab etiladi. Masalan, “fair play” atamasi ingliz tilida “halol oʻyin” degan maʼnoni bildiradi, ammo oʻzbek tilida bu ibora “halol raqobat” sifatida qoʻllanadi. Bu semantik moslashtirish tilda tabiiylikni taʼminlaydi.

Yana bir muhim jihat shuki, sport terminlari xalqning sportga boʻlgan munosabatini, madaniy qadriyatlarini ham ifodalaydi. Masalan, oʻzbek tilida “kurash”, “pahlavon”, “sher yurak” kabi iboralar nafaqat sport faoliyatini, balki milliy mentalitetni ham aks ettiradi. Shu orqali sport leksikasi xalq ruhiyatining tilda ifodalanish vositasiga aylanadi.

Oʻzbek sport terminologiyasida soʻnggi yillarda texnologik sport turlari bilan bogʻliq yangi atamalar kirib kelmoqda. Masalan, “e-sport”, “virtual oʻyin”, “simulyator”, “onlayn turnir” kabi soʻzlar internet orqali kechadigan musobaqalarni bildiradi. Ular oʻzbek tilining yangi leksik qatlamini shakllantirib, sport va texnologiya oʻrtasidagi semantik bogʻliqlikni kuchaytiradi.

Natijalar va muhokamalar: Oʻtkazilgan tahlillar natijasida sport terminlarining oʻzbek tilidagi shakllanishi, ularning semantik tuzilmasi hamda maʼno oʻzgarish jarayonlari haqida muhim ilmiy xulosalarga kelindi. Eng avvalo, sport atamalari tildagi eng faol qatlamlardan biri ekanligi isbotlandi. Chunki bu soha har yili yangilanib, yangi terminlarni oʻzlashtirish zarurati tugʻiladi. Har bir yangi sport turi, texnika yoki musobaqa shakli bilan birga unga mos atamalar ham kirib keladi. Shuning uchun sport tilini doimo oʻsishda, harakatda boʻlgan tizim sifatida koʻrish mumkin.

Oʻzbek tiliga kirib kelgan sport terminlari semantik moslashuv bosqichidan oʻtadi. Ular dastlab xorijiy shaklda ishlatiladi, soʻngra talaffuz, morfologiya va maʼno jihatidan milliy til qonuniyatlariga moslashadi. Masalan, “goalkeeper” soʻzi oʻzbek tilida “darvozabon”, “referee” esa “hakam” shaklida qoʻllaniladi. Bu jarayonlar tilning moslashuvchanligini, oʻzlashtirish mexanizmlarining tabiiy ishlashini koʻrsatadi.

Sport terminlarining semantik tahlili shuni koʻrsatadiki, koʻplab atamalar oʻzbek tilida yangi maʼno qatlamlari hosil qilgan. Masalan, “ring” soʻzi dastlab faqat boks uchun ishlatilgan boʻlsa, hozirda u koʻplab jang turlari maydonini ifodalash uchun umumiy termin sifatida ishlatilmoqda. Shuningdek, “rekord”, “turnir”, “final” kabi soʻzlar ham umumiy leksikaga kirib, sportdan tashqari sohalarda ham metaforik maʼnoda qoʻllanmoqda. Bu esa sport tilining umumxalq tili bilan yaqinlashuvini anglatadi.

Tadqiqot davomida sport terminlarining semantik oʻzgarishida ijtimoiy omil ham muhim rol oʻynashi aniqlangan. Ommaviy axborot vositalari, ayniqsa sport jurnalistikasi tilda yangi ifoda vositalarini keng tarqatadi. Telekanallar, ijtimoiy tarmoqlar va internet nashrlarida sport haqidagi materiallar orqali atamalar tezda ommalashadi.

Misol uchun, “play-off”, “penalti”, “time-out” kabi terminlar sport muxlislari tomonidan keng qoʻllanmoqda va ularning semantik mohiyati asta-sekin oʻzbekcha talqin kasb etmoqda.

Semantik jihatdan sport terminlari orasida sinonimiya, polisemiya va antonimiya hodisalari ham uchraydi. Masalan, “gʻalaba” va “yutuq” soʻzlari sinonimik munosabatda boʻlsa, “magʻlubiyat” ularning antonimi hisoblanadi. Baʼzan bir termin turli sport turlarida turlicha maʼnoda ishlatiladi. “Set” soʻzi tennisda oʻyin bosqichini anglatadi, voleybolda u alohida partiyani bildiradi. Bu holat polisemiya jarayonining sport tili misolidagi ifodasidir.

Muhokama jarayonida aniqlangan yana bir muhim jihat — sport terminlarining madaniy oʻziga xosligidir. Sport — bu faqat jismoniy faoliyat emas, balki milliy identitet, anʼana va qadriyatlar ifodasidir. Shu bois oʻzbek tilida ishlatiladigan sport terminlari orasida milliylikka asoslangan atamalar ham uchraydi. Masalan, “kurash”, “pahlavon”, “bahodir”, “chavandoz” kabi soʻzlar oʻzbek xalqining tarixiy va madaniy ruhini ifodalaydi. Ular xalq tafakkuri bilan bogʻliq, shuning uchun bunday atamalar tarjima qilinmasdan oʻz shaklida boshqa tillarga kirib bormoqda.

Sport terminlarining semantik tahlili shuningdek, ularning tarjima jarayonida qanday oʻzgarishlarga uchrashini ham koʻrsatdi. Ayrim hollarda toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima atama maʼnosini buzadi. Masalan, “fair play” soʻzi “adolatli oʻyin” deb tarjima qilinsa-da, aslida u “sportdagi axloqiy tamoyillar”ni bildiradi. Shu sababli sport terminlarini tarjima qilishda kontekst va madaniy jihatlarni inobatga olish muhimdir.

Yuqoridagi tahlillar asosida sport terminlarini oʻrganish uchun lingvokulturologik yondashuv samarali natija berishi aniqlandi. Chunki har bir atama oʻz ichida madaniy maʼlumotni olib yuradi. “Oltin medal”, “kumush gʻolib”, “olovli zarba” kabi birikmalar sportdagi nafaqat natijani, balki emotsional holatni ham ifodalaydi. Shu bois sport leksikasini faqat semantik darajada emas, balki madaniy kod sifatida ham oʻrganish lozim.

Sport terminlari til tizimida oʻzaro bogʻliq tarmoq hosil qiladi. Ularning maʼnolari sport turlariga qarab ierarxik tarzda joylashadi. Masalan, “oʻyin”, “musobaqa”, “bahs” umumiy tushunchalar boʻlsa, “set”, “turnir”, “raund”, “yarim final” singari terminlar konkret bosqichlarni ifodalaydi. Bu tarmoq strukturasini bilish sport taʼlimi, tarjima va lugʻat tuzish ishlarida muhim ahamiyatga ega.

Oʻzbek sport terminologiyasini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish uchun yagona terminologik baza yaratish zarur. Bugungi kunda ayrim sport turlarida turlicha yozuv va talaffuzlar uchramoqda. Masalan, “boks” soʻzi ayrim manbalarda “box” tarzida, “tennis” esa “tennis sporti” shaklida beriladi. Bunday nomuvofiqliklarni bartaraf etish uchun ilmiy asoslangan yagona terminlar roʻyxati ishlab chiqilishi lozim.

Tahlillar shuni koʻrsatdiki, sport terminlarining semantik tizimi oʻzbek tili rivojida nafaqat leksik, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Sport sohasidagi har bir atama oʻz zamirida inson ruhiyati, raqobat, jasorat, iroda va mehnatsevarlik kabi tushunchalarni mujassam etadi. Shu sababli sport terminlarini oʻrganish tilni tahlil qilishdan koʻra kengroq maʼnoga ega — bu xalq ruhiyatini, ijtimoiy qadriyatlarni va zamonaviy tafakkurni aks ettirish vositasidir.

Natijalar shuni koʻrsatadiki, sport terminlari tizimini oʻrganish nafaqat filologik, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Ular sport taʼlimi dasturlarini boyitadi, jurnalistik tildagi aniqlikni taʼminlaydi, shuningdek, xalqaro muloqotda oʻzbek tilining nufuzini oshiradi. Bu esa tilshunoslikda yangi tadqiqot yoʻnalishlari uchun asos yaratadi.

Xulosa: Sport terminlari o'zbek tilining zamonaviy leksik tizimida faol rivojlanayotgan qatlamlardan biri hisoblanadi. Ularning semantik tahlili shuni ko'rsatadiki, sport atamalari tildagi ma'no tizimiga moslashar ekan, milliy va xalqaro sport madaniyatini birlashtiruvchi vosita vazifasini bajaradi.

Sport terminologiyasining boyib borishi nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy va madaniy jihatdan ham muhim jarayondir. Shu bois, sport sohasida ishlatiladigan terminlarni tizimlashtirish, o'zbek tilining fonetik va semantik qonuniyatlariga mos holda ishlab chiqish muhim ilmiy va amaliy vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rasulova D. *Sport tilshunosligi va terminologik tizim*. – Toshkent: Fan, 2022.
2. Karimov A. *O'zbek tilida sport atamalarining rivojlanish tendensiyalari*. – “Filologiya masalalari” jurnali, 2021.
3. Qodirova N. *Til va sport madaniyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik*. – Samarqand: SDU nashriyoti, 2023.
4. G'aniev M. *O'zbek sport terminlarining lingvokulturologik tahlili*. – “Til va madaniyat”, №4, 2020.
5. Kolesnikov V. *Лингвистика спорта: семантика и стиль*. – Москва: Наука, 2021.
6. Petrov I. *Особенности перевода спортивных терминов*. – Санкт-Петербург: Питер, 2022.
7. Robinson K. *Language and Global Sports Communication*. – London: Routledge, 2020.
8. Saidova M. *Sport matnlarida metaforik ifoda vositalari*. – “Lingvistika va tarjima” jurnali, 2023.
9. Yusupov O. *Sport terminlarining o'zbek tiliga o'zlashuvi*. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2022.
10. Vygotsky L.S. *Language and Thinking in Physical Activity*. – Cambridge University Press, 2018.